

ACHTER DE SCHERMEN

nieuwsbrief van het Willem Elsschot Genootschap v.z.w.

jaargang 3 — nummer 3-4
januari 2002

Een mooie *Ontgoocheling*

De kogel is door de kerk. De uitgave van het *Volledig werk* van Willem Elsschot is opgestart. Na zeven jaar noeste arbeid door de experts van het Constantijn Huygens Instituut, werden op 26 november in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent, de eerste twee delen – *Villa des Roses* en *Een Ontgoocheling* – overhandigd aan Vlaams Minister van Cultuur Bert Anciaux.

De minister was blij met de mooie *Ontgoocheling*, zeker na de – naar eigen zeggen – échte ontgoocheling die hem te beurt viel in zijn confrontatie met een schare Vlaamse en Nederlandse auteurs, na de hetze rond de toekenning van de Grote Prijs der Nederlandse Letteren aan Gerard Reve.

In onze volgende *Achter de schermen* komen wij uitvoeriger terug op het titanenwerk van de tekstbezorgers. De bijdrage van Peter de Bruijn in deze aflevering geeft daarvan alvast een voorproefje. Maar ook de andere facetten van de Elsschot-studie komen aan bod: Wieneke 't Hoen geeft een inblikje in Elsschots *Alvoorder*-tijd, en Koen Rymenants leest de weinig bekende roman *Pensioen*.

Voor de leden van het W.E.G. worden de delen van het *Volledig werk* van een mooi, roze stofomslag voorzien, met op de rug telkens een letter van de echte naam van de auteur: A. De Ridder. Om de zes maanden zullen telkens twee delen verschijnen zodat in 2004 de publicatie van het totale oeuvre kan worden afgerond. Een prachtige verzamelcassette zal dan de elf delen netjes bij elkaar houden.

Eind februari wordt door Kinopolis Film Distribution de film *Villa des Roses* van Frank Van Passel in roulatie gebracht. Voor de leden van het genootschap dromen wij alvast van een speciale voorstelling. Maar daarover binnenkort meer!

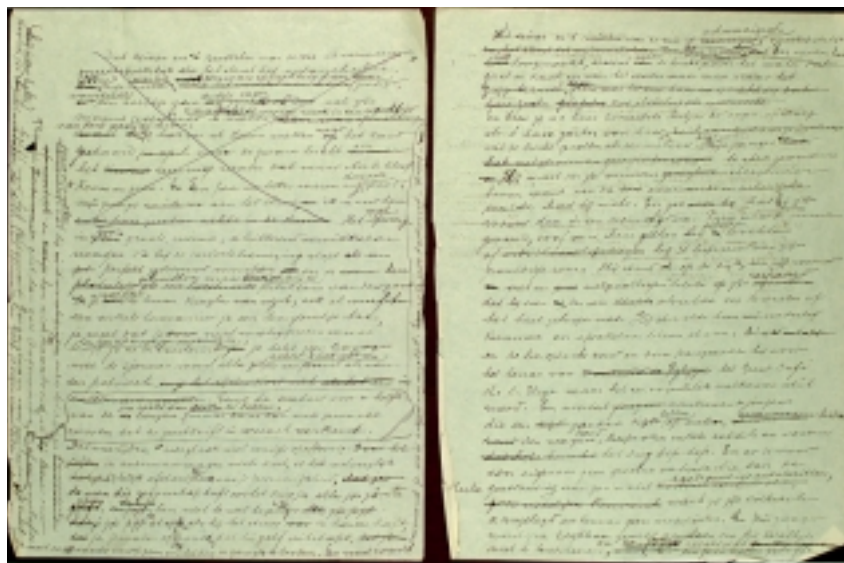
Cyriel Van Tilborgh
Voorzitter

Het is gal eienwerk

Het Tankschip en de nieuwe uitgave van Elsschots *Volledig werk*

Peter de Bruijn
(Constantijn Huygens Instituut)

'Op den oorlog, Frans, want oorlog is een zegening. En het kapitalisme heeft toch zijn goeden kant, is 't waar of niet?' Met deze opmerkelijke toost eindigt Elsschot zijn novelle over het tankschip 'Guadeloupe' uit 1941. Opmerkelijk, want in dat jaar hield de oorlog inmiddels de gehele wereld in de ban, en het kapitalisme had zich nu niet bepaald van zijn beste kant laten zien. Het kan dan ook bijna niet anders of de toenmalige lezers moeten verbaasd hebben opgekeken van Elsschots verhaal. Daarin zit Jack Peeters immers juist te wachten op het uitbreken van de oorlog omdat hij daaruit – door middel van een listige belastingtruc – een financieel slaatje kan slaan! Elsschots durf om zo iets te schrijven bleef in de pers dan ook niet onbesproken. Had hij zich met zijn vorige werk al buiten elke literaire conventie gesteld, nu onttrok de 'eigengereide zestiger' zich ook nog aan de 'tijdsstemming': 'En dat in deze ernstige tijden!', aldus een criticus.¹ Ook de recensent van *Het Volk* viel het op dat Elsschot een simpel 'auto-tochtje [...] op de eerste September 1939' tot uitgangspunt van zijn verhaal had gekozen, 'terwijl de wereld de adem inhield,

1. *Het Tankschip*, kladhandschrift (particuliere collectie). ◆

wachtend op de eerste bliksemflits, maar terwijl de gewone burger nog kon menen dat de donkere bui wel zou overdrijven.’² Niet iedereen stelde Elsschots humor overigens op prijs. Het *Algemeen Handelsblad* omschreef *Het Tankschip* als een ‘nogal flauw’ en ‘vrij ongenietbaar hersenwerk, een bedenkstel dat dezen zeer begaafden Vlaamschen schrijver in nagenoeg alle opzichten onwaardig is’.³ De recensent van *De Tijd* daarentegen wist de ironische inslag van het verhaal wel op waarde te schatten: hij beschouwde het als ‘een scherpe satire, die ieder misverstand omtrent de bedoeling van het [...] einde uitsluit’.⁴ Ook de lezers anno 1941 zullen Elsschots literaire knipoog richting de oorlog uiteindelijk wel hebben doorzien, al was het maar bij het lezen van de berichten die de radio over het ‘losbarsten’ van de gevechten verspreidte:

Onze troepen hebben de grens overschreden. Verbitterde gevechten zijn aan den gang. [...] De Fransch-Engelsche legers bestormen de voorposten van de Siegfriedlijn, tegenover de grens van Lotharingen. Een onbeschrijflijke geestdrift bezielt onze dappere soldaten. Van Longuy tot Bazel weergalmt de Marseillaise, slechts overstemd door het gebulder van ons zwaar geschut. [...] Volgens de laatste berichten hebben de Polen een offensief ingezet in de richting van Breslau en talrijke gevangenen gemaakt. [...] Zonder ophouden landen de Engelsche legerkorpsen in Calais, Boulogne en Cherbourg.⁵

Deze beschrijving van de periode na het bekendmaken van de officiële oorlogsverklaring van Frankrijk en Engeland aan Duitsland staat natuurlijk haaks op de werkelijke situatie: aanvankelijk bestond de oorlogsverklaring slechts op papier (de zogenoemde ‘drôle de guerre’), pas acht maanden later zou er in het Westen daadwerkelijk gevochten worden toen het Duitse leger Frankrijk, België en Nederland binnenviel.

In *Het Tankschip* blijft de afloop van de transactie met de Guadeloupe onbekend: aan het einde van de vertelling moet Jack Peeters nog naar Barcelona om de zaak tot een goed einde te brengen. Aanvankelijk is Elsschot van plan geweest een vervolg op het verhaal te schrijven. In januari 1943, een half jaar na het verschijnen van de boekuitgave, onthulde hij aan Peter van Steen:

Dit afzonderlijk uitgegeven verhaal was (en is nog steeds min of meer) bedoeld als het begin van een boek over den oorlog. Maar die eerste oorlogsjaren beginnen reeds te vervagen...⁶

Naar alle waarschijnlijkheid is er van het ‘boek over den oorlog’ tenslotte niets terecht gekomen. In 1949 gaf Elsschot namelijk te kennen: ‘[...] voor een jaar en een half ben ik aan een roman begonnen, maar ik ben gestopt. Ik had geen lust meer om verder te werken... En wellicht zal ik het boek nooit voltooiën.’⁷ Als Elsschot met deze ‘roman’ het vervolg op *Het*

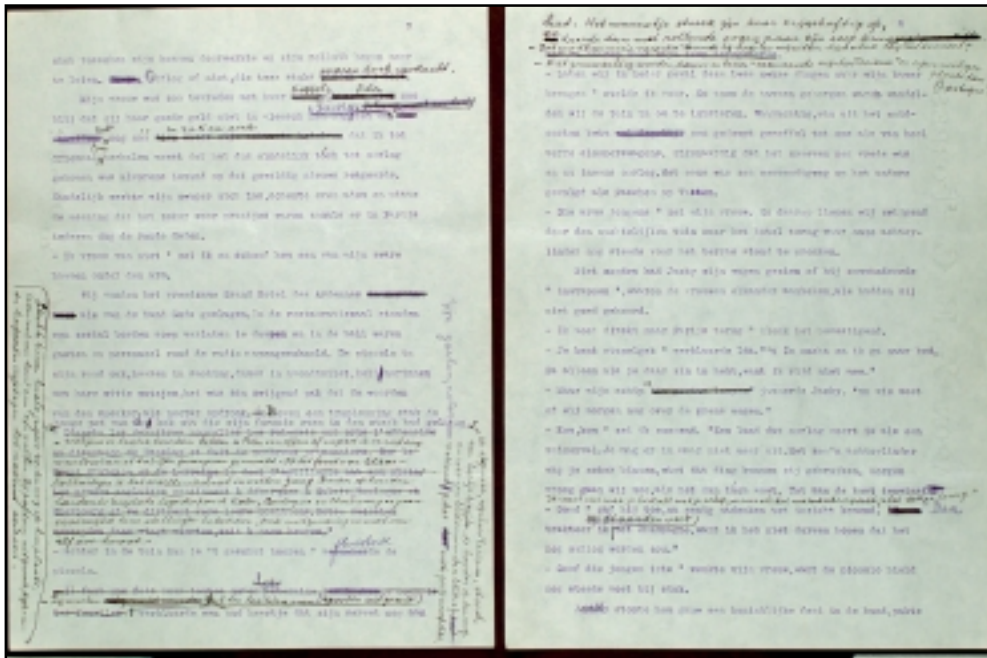
Tankschip bedoelde – geheel zeker is dat niet –, dan is het niet verwonderlijk dat hem de lust tot schrijven uiteindelijk is vergaan. *Het Tankschip* zelf had namelijk al een uiterst lange en moeizame ontstaansgeschiedenis gekend: tussen de eerste opzet van het verhaal en de definitieve voltooiing ervan was zo’n twee jaar verlopen, een periode waarin Elsschot maar bezig bleef met het schrijven en herschrijven van ‘die verdomde novelle’. In een interview verklaarde Elsschot ooit:

Als ik het geschreven heb, begint het pas goed. Dan ga ik schrappen en bijvoegen; vooral schrappen. Zo veel tot ik op een gegeven moment tegen mezelf zeg: nu moet je ophouden anders blijft er helemaal niets meer over. Ik schrijf met de hand en na al dat schrappen en bijvoegen ga ik het tikken. En dan begint het gedonder opnieuw: weer schrappen, weer bijvoegen.⁸

In het geval van *Het Tankschip* zou ‘het gedonder’ zelfs regelmatig opnieuw beginnen, tot in de drukproeven voor de boekuitgave toe. Pas eind januari 1942 was het ‘galeienwerk’ – zoals Elsschot in hetzelfde interview het schrijven van een boek misprijzend noemde – ten einde.

Die verdomde novelle

Dat het schrijven van *Het Tankschip* inderdaad galeienwerk moet zijn geweest, is goed te zien aan het in overvloed bewaard gebleven materiaal van de novelle.⁹ We zien de moeizame totstandkoming, van een nog onvolledige en vrij summiere kladversie (afbeelding 1) – waarin wordt beschreven hoe de echtparen Laarmans en Peeters op vakantie gaan, waarna Jack (of Jacky, hier overigens nog Johnny genaamd) uit de doeken doet hoe hij het tankschip in zijn bezit heeft gekregen – tot de eerste volledige, getypte versies, waarin het verhaal uitdijt van 22 naar 30 pagina’s. Maar ‘volledig’ wil nog niet zeggen ‘voltooid’, althans niet bij Elsschot, zoals blijkt uit de grote hoeveelheid veranderingen die hij nog op nagenoeg elk getypt vel aanbracht (afbeelding 2). En zelfs nadat hij in de ochtend van 7 juni 1941 het verhaal blijkbaar voldoende ‘af’ heeft bevonden om het aan het tijdschrift *Criterium* af te staan, stuurt hij in de loop van diezelfde dag nog een serie wijzigingen aan redacteur Ed. Hoornik. Daarmee begint wat Vic van de Reijt ooit ‘de slag om *Het Tankschip*’ heeft genoemd: een wekenlang salvo van tekstcorrecties en geheel gewijzigde pagina’s die om de dag weer worden herroepen.¹⁰ Uit de lachnische toon van de brieven – ik weersta de verleiding om al te veel te citeren, u moet de correspondentie er maar eens op nalezen in de *Brieven*-uitgave – valt af te leiden dat Elsschot zich niet al te zeer bekommerde om de last die hij Hoornik met dit alles bezorgde. Weliswaar maakt hij zo nu en dan een verontschuldigende opmerking voor al zijn ‘vervelende wijzigingen’, als hij voor de bijna tiende keer een nieuwe pagina inzendt, heet het doodleuk dat hij ‘op [z]ijn ouden dag nog een record [wil] slaan’.¹¹ Even lijkt het erop of Elsschot zelf ook enige vermoeidheid begint te vertonen als hij schrijft: ‘Dit is, sur mon

2. Eerste typoscript (particuliere collectie). ◀

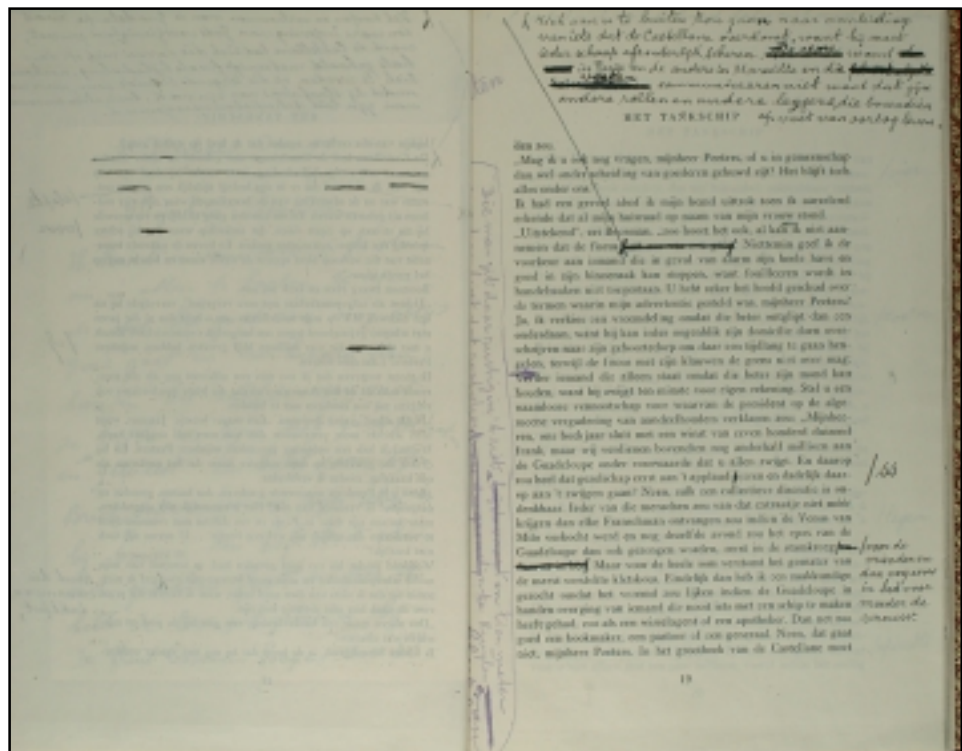
honneur, de laatste verandering aan die verdomde novelle', maar als hij kort daarop de drukproef van *Criterium* ontvangt, hervindt hij zich en begint het gedonder vrolijk opnieuw (afbeelding 3). Als *Het Tankschip* eenmaal in *Criterium* is verschenen, is Elsschot alle ellende die hij Hoornik heeft berokkend alweer snel vergeten. Wanneer Jan van Nijlen hem tenminste om een bijdrage voor *Groot Nederland* vraagt, klaagt hij louter en alleen over het feit dat Hoornik 'Het Tankschip' letterlijk van hem heeft 'afgeluist'. Geen woord over de moeizame totstandkoming, integendeel. Optimistisch klinkt het: 'Kom ik er nog eens toe iets te schrijven dan zal ik je waarschuwen als het broodje gebakken is.'

12

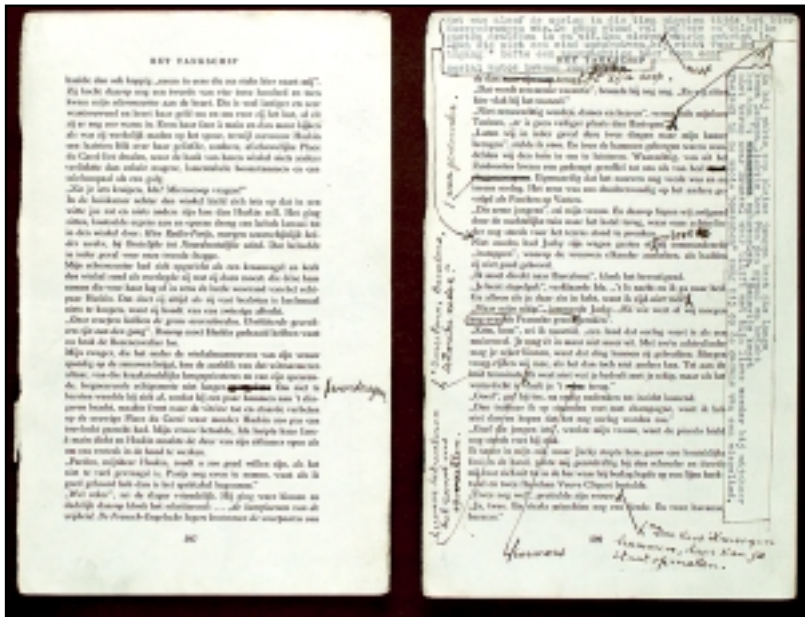
Dat er door de 'werkwijze' van Elsschot, om het neutraal te formuleren, allerlei fouten kunnen ontstaan, blijkt wel uit het verdere verloop van de tekstgeschiedenis. Elsschot heeft namelijk — het zal inmiddels niet meer verbazen — de publicatie in *Criterium* aangegrepen om zijn tekst nogmaals

uiterlijk (met kostelijke regels als: 'Wat je nu eens een chic heer noemen kan en wel in zulke mate dat ik eindelijk zelf dagelijks van hemd verwisselde om de afstand te verminderen') en de opsomming van de 'tien geboden' door Boorman. Elsschot had zijn uitgever, Van Kampen, wel gewaarschuwd dat ze nog niet moesten beginnen met zetten, maar dat was te laat. De uitgever

grondig onder handen te nemen. In een overdrukje van de tijdschriftpublicatie noteerde hij (om een indruk te geven) zo'n tweehonderd interpunctievarianten, dertig spellingvarianten en honderd min of meer ingrijpende woord- en zinsvarianten; onder meer voegde Elsschot maar liefst ruim zestig fragmenten toe, die hij in de marge van de gedrukte tekst typte of op losse blaadjes bijvoegde (afbeelding 4). Toegevoegd werden bijvoorbeeld de beschrijving van De Castellanes 'chic'

3. Drukproef voor *Criterium* (particuliere collectie). ▶

4. Kopij voor de eerste druk (particuliere collectie) ◀

drong erop aan dat Elsschot alsnog en wel per omgaand de definitieve kopij zou zenden,¹³ maar Elsschot gaf hier pas twee weken later gehoor aan. De drukproef was toen al naar hem onderweg. Er is vervolgens wel een nieuwe proef gemaakt, maar tegen de tijd dat Elsschot deze ontving, had hij zich natuurlijk alweer opgeladen voor nog een creatieve opleving. Resultaat: een nieuw begin van het slothoofdstuk ('Voor den minderen man was er toen nog geen oorlog in 't zicht, want de Paus liet zijn banvloeken in de scheede en zegende rustig door', enzovoort) en verder nog een tiental kleinere varianten. Ook stelde hij pas in dit stadium voor de spelling-Kollewijn te verwijderen, omdat iemand hem op inconsequenties had gewezen.¹⁴ Bij het herspellen zijn vervolgens ook weer fouten ontstaan, zoals Elsschot opmerkte toen hij de tweede en laatste proef gecorrigeerd terugstuurde:

[...] ik reken op den heer Van Kampen Jr. om zorgvuldig na te zien of alles behoorlijk verbeterd is, want correcties geven soms aanleiding tot nieuwe fouten. Zie b.v. pagina 49 waar U een passage tweemaal gezet hebt. De meeste correcties komen door het toepassen van de Collewijn spelling.¹⁵

De allerlaatste controle liet Elsschot aan zijn uitgever over. Zelf had hij blijkbaar geen veranderingen meer in petto. Het 'galeienwerk' was ten einde.

De nieuwe uitgave van Elsschots werk

In vergelijking met het slagveld dat Elsschot heeft aanggericht tussen het ontstaan van zijn novelle en de verschijning van de eerste druk, is de verdere geschiedenis van de tekst maar een saaie aangelegenheid. *Het Tankschip* werd tijdens Elsschots leven nog tweemaal

herdrukt, eerst zelfstandig in 1948, daarna in het *Verzameld werk* uit 1957 (de gezamenlijke uitgave van *Het Tankschip* en *Pensioen* in de reeks Vlaamse Pockets in 1961 heeft hij niet meer gezien). Elsschot heeft zich met deze latere drukken niet of nauwelijks bemoeid. De tweede druk, een regelvoor-regel-herdruk van de eerste, bevat alleen een dertigtal verschillen in interpunctie, spelling en typografie, waar Elsschot geen aandeel in zal hebben gehad. Van het *Verzameld werk* heeft hij *wel* de proeven gecorrigeerd, of beter gezegd 'de proeven gelezen', want Elsschot beperkte zich bij de correctie tot het doorlezen van de tekst op evidente zetfouten en vergeleek de gezette tekst niet meer met de kopij. Daardoor is de kans groter dat hij veranderingen en vergissingen die bij het zetten zijn ontstaan en die niet hebben geleid tot een onzinnige lezing niet

heeft opgemerkt. Zo kan een variant als 'tegenwicht' in plaats van 'tegengewicht' al bij het zetten zijn ontstaan, en ook hoeft Elsschot geen bemoeienis te hebben gehad met de omzetting van de tekst in de nieuwe spelling en de gepleegde ingrepen op het gebied van de typografie en interpunctie.

Gezien deze omstandigheid wordt voor de nieuwe uitgave van Elsschots *Volledig werk* in de regel de eerste druk als basistekst gekozen. Die is immers het uiteindelijke resultaat van een vrijwel continu bewerkings- en correctieproces en vertegenwoordigt de definitieve afsluiting en voltooiing van het werk. Deze basistekst wordt gezuiverd van tekstcorruptie door alle eraan voorafgaande versies met elkaar te vergelijken, om zo op het spoor te komen van 'fouten' die zijn ontstaan bij de tekstoverdracht van de ene naar de andere vorm. Dat de kans op fouten in het geval van *Het Tankschip* niet denkbeeldig is, behoeft hopelijk verder geen uitleg. Ook niet dat het reconstrueren en vergelijken van al die versies 'galeienwerk' is, om met Elsschot te spreken, maar ik bedoel dat, anders dan hijzelf, niet misprijzend. Bij een schrijver die zo subtiel met de taal omgaat, is dat op het eerste gezicht moeizame en slaafse werk een fascinerende onderneming. Elsschot zei het zelf immers al: 'Van twee nuances is er maar één de juiste, en als ze alle twee juist zijn, is er maar één de mooiste. Die moet men kiezen. Gewoonlijk is het de kortste.'¹⁶ Er hebben inmiddels verschillende personen aan het onderzoek gewerkt (aan *Het Tankschip* in het bijzonder Lily Hunter), en ja (zo zeg ik met een knipoog richting Frank Albers in de Elsschot-bijlage van *De Standaard* van 10 mei 2001), er zijn een paar Hollandse florijsen in het project gestoken. Maar dat zijn we ook wel verplicht aan een man die ooit verklaarde: 'Ik schrijf enkel en alleen om klassiek proza voort te brengen, dat mooi is en mooi zal blijven.' En het

kapitalisme heeft toch zijn goede kant, is 't waar of niet?

Noten

- ¹ P.G.J. Korteweg, 'Levensliefde van een zakelijk man'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 11 juli 1942 (avondblad).
- ² M. Wolters, 'Willem Elsschot'. In: *Het Volk* 29 augustus 1942.
- ³ Chr. de Graaff, 'Elsschots zwendelaar als obsessie.' In: *Algemeen Handelsblad* 17 juni 1942.
- ⁴ Jan Derks, 'De meesten of de besten?' In: *De Tijd* 24 oktober 1942. Ook *Het Vaderland* vond het een 'smakelijk verhaal', 'goed en raak geschreven' (G.H. 's-Gravesande, 'Een nieuwe Elsschot'. In: *Het Vaderland* 11 juli 1942 (avondblad)).
- ⁵ Geciteerd naar de eerste druk: Willem Elsschot, *Het Tankschip*. Amsterdam (P.N. Van Kampen & Zoon), 1942, p. 13-14 en p. 17.
- ⁶ Brief, 10 januari 1943 (Willem Elsschot, *Brieven*. Ed. Vic van de Reijt m.m.v. Lidewijde Paris. Amsterdam (Querido), 1993, p. 479).
- ⁷ Frans Buyens, 'Gesprek met Willem Elsschot en beschouwingen over zijn werk'. In: *Voorpost* 1 (1949), afl. 6-7, p. 1-8. Lucas Ligtenberg ('Een onbekend manuscript van Elsschot'. In: *Optima* 4 (1986), p. 465-468) en Vic van de Reijt ('Interviews met Willem Elsschot'. In: *Het Oog in 't Zeil* 1 (1983), afl. 2, p. 1-6, zie met name p. 5) wijzen in dit verband op een onvoltooid manuscript, dat deel zou uitmaken van het 'boek over den oorlog'. Uit de inhoud ervan blijkt mijns inziens niet duidelijk genoeg dat het gaat om een vervolg op *Het Tankschip*.
- ⁸ Wout Wellinck, 'Lijmen voor een interview'. In: *De Post* 19 mei 1957. Zie ook Lucas Ligtenberg, 'Een onbekend manuscript van Elsschot' (vgl. noot 7), p. 465.
- ⁹ Het materiaal is afkomstig uit particulier bezit en is ten behoeve van de uitgave van het *Volledig werk* voor onderzoek aan het Constantijn Huygens Instituut beschikbaar gesteld.
- ¹⁰ Vic van de Reijt, 'Willem Elsschot en de slag om *Het Tankschip*'. In: *De Tweede Ronde* 8 (1987), afl. 1, p. 216-218. Zie ook de afbeelding in Willem Elsschot, *Brieven* (vgl. noot 6), p. 415.
- ¹¹ Brief, 17 juni 1941 (Willem Elsschot, *Brieven* (vgl. noot 6), p. 421).
- ¹² Brief, 12 november 1941 (Willem Elsschot, *Brieven* (vgl. noot 6), p. 431).
- ¹³ Brief, 15 november 1941 (particuliere collectie).
- ¹⁴ Willem Elsschot, *Brieven* (vgl. noot 6), p. 436-437. Mogelijk is Elsschot hierop gewezen door J.A. Daman, die in 1942 een artikel zou publiceren over 'de ongewone, grillige toepassing van de naamvals-*n*' in de *Criterium*-versie (J.A. Daman, 'De naamvals-*n* bij een Zuidnederlands schrijver'. In: *De Nieuwe Taalgids* 36 (1942), p. 227-229). Het is niet uitgesloten dat hij bij de voorbereiding van zijn artikel contact heeft gezocht met Elsschot.
- ¹⁵ Brief, 23 januari 1942 (Willem Elsschot, *Brieven* (vgl. noot 6), p. 438). De naamvals-*n* bleef gehandhaafd (de inconsequenties werden alsnog gecorrigeerd).
- ¹⁶ Zie Vic van de Reijt, 'Interviews met Willem Elsschot' (vgl. noot 7), p. 3, ook voor het hiernavolgende citaat.

'Hoe neutraler hoe beter' Over Elsschots *Pensioen* (1937)

Koen Rymenants
(Aspirant F.W.O.-Vlaanderen; K.U.Leuven)

De korte roman *Pensioen* is het ondergeschoven kindje van de Elsschot-studie. Anders dan veelgelezen klassiekers als *Lijmen*, *Kaas* en *Het dwaallicht* kon de tekst op weinig belangstelling rekenen vanwege essayisten en wetenschappers. Een afzonderlijke analyse van *Pensioen* bestaat niet: we moeten het doen met een handvol algemene en niet altijd even nauwkeurige beschouwingen in de monografieën over Willem Elsschot¹. Zelfs de biografische achtergrond van het verhaal, toch een favoriet onderwerp van vele Elsschottianen, is nauwelijks onderzocht². Toch meent de auteur van het meest recente overzichtessay dat over Elsschot niets nieuws meer te vertellen valt, en keert hij zich met name tegen een academische aanpak van het oeuvre, want '[e]r staat wat er staat, en al de rest is [...] "zever in pakskes"³. Ook als dat zonder meer waar zou zijn, blijft het op zijn minst opmerkelijk dat men, zeker wat *Pensioen* betreft, totnogtoe zo weinig ijver aan de dag heeft gelegd om te achterhalen wat er dan precies in de tekst staat. Daarom wil ik in dit korte bestek een paar aanzetten geven tot een lectuur van de roman en zijn literair-historische context.

Het oog van de *Pensioen*-lezer anno 1937 valt, behalve op de omslagtekening door Eppo Doeve, allicht het eerst op de flaptekst van het boek. Die meldt onder meer dat het '[d]e bedoeling van den schrijver is geweest te strijden tegen engheid van geest, laag winstbejag en onedele gevoelens, waarvan hij walgt en die hem dol maken'⁴. Die intentieverklaring nodigt de lezer uit om *Pensioen* te beschouwen als een soort geëngageerde roman, een aanklacht ingegeven door woede en walg. Het verhaal zelf wordt in de ik-vorm verteld door een oude bekende: Frans Laarmans. Als de auteur de in de flaptekst aangekondigde intentie wil waarmaken, zal dat dus vooral bij monde van die ik-verteller moeten gebeuren.

Laarmans vertelt hoe zijn zwager Willem Verstappen tijdens de Eerste Wereldoorlog krijgsgevangen gemaakt wordt. Willems moeder stelt alles in het werk om hem zoveel mogelijk pakketten met breigoed en proviand te sturen. Ook zorgt ze ervoor Willems soldij te ontvangen, waarop zijn meisje Bertha en hun buitenechtelijke zoon Alfred geen recht hebben. Het winstbejag en de hebzucht van zijn schoonmoeder worden door Laarmans behoorlijk op de korrel genomen. Hij maakt haar kuiperijen belachelijk door ze te vergelijken met de krijgshandelingen van de Duitse vijand, en schildert haar af als een 'monster' [34, 37] of een te verdelgen parasiet [22]. Moeders gesmokkel, haar pogingen tot diefstal en haar dreigementen aan het adres van een hoge ambtenaar

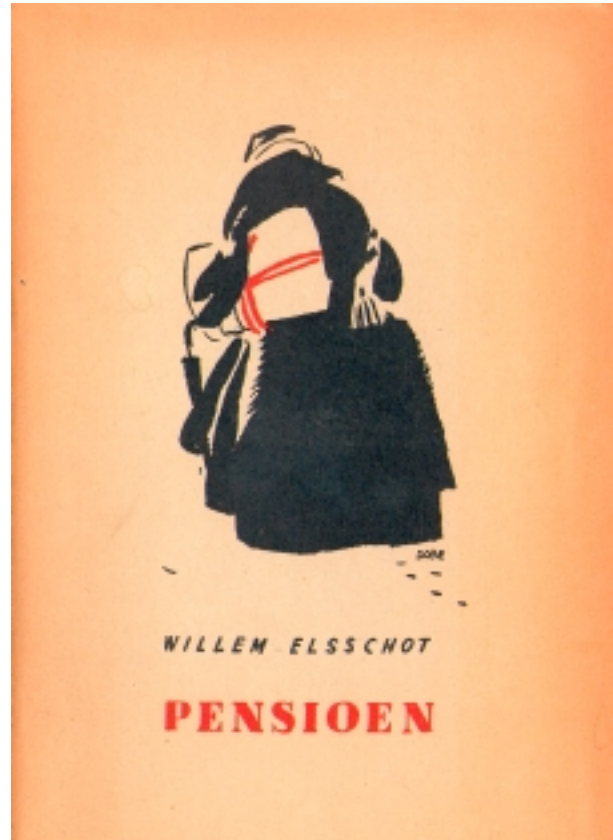

kunnen voor Laarmans duidelijk niet door de beugel. Toch heeft hij veel respect voor de moederliefde die haar daarbij drijft. Wanneer ze na de dood van haar man eerst neerslachtig, dan ziek, en ten slotte kinds wordt, zet Laarmans zich zelfs met woord en daad in voor moeder. Zijn antipathie verschuift dan haast volledig naar de 'Groote Raad' van zijn schoonfamilie, die alleen uit is op een zo aantrekkelijk mogelijke erfenis.

Inmiddels heeft Laarmans Willem wel kunnen overtuigen om Alfred als zijn zoon te erkennen, zodat Bertha de achtergehouden soldij uitbetaald krijgt. Ruim tien jaar later – Willem is dan overleden aan griep – wordt dat militiegeld voor oud-strijders vervangen door een solide pensioen. Doordat Bertha hertrouwt met een zekere Wouters, die wegens een administratieve vergissing zijn naam aan Alfred mag geven, heeft die laatste geen recht meer op het pensioen. Daarop slaagt moeder erin het naar zich toe te trekken. Wanneer Alfred na verloop van tijd wil trouwen, ontdekt hij op het stadhuis dat hij officieel geen Wouters is, maar een Verstappen. Zo komt het pensioen alsnog bij hem terecht, zoals het hoort.

Dat kind van Bertha heet Alfred

Elsschots strijd tegen 'engheid van geest, laag winstbejag en onedele gevoelens' neemt kennelijk de vorm aan van een traditioneel verhaal over drie generaties van dezelfde familie, dat reminiscenties oproept aan de klassieke tragedie. Niet voor niets bekijkt Laarmans de gebeurtenissen waarover hij vertelt als een 'spektakel' [1, 34], voert hij de Groote Raad een paar keer op als koor [58, 98, 110] en bevat de tekst verwijzingen naar elementen uit de klassieke mythologie. De Raad wordt aangeduid als 'die hydra met haar negen waterkoppen' [82] (met daartegenover Laarmans als een kleine Hercules?), een Duitse schildwacht als een 'cerberus' [14], en Willem krijgt van de Laarmansen vijf frank mee 'om over de Styx te geraken' die de belegerde Maas is [5]. In deze tragische context is moeders overdreven liefde voor Willem de fatale karakterfout die haar tot ondeugden en zelfs misdaden drijft. Zij moet het pensioen uiteindelijk terugbetalen, en wordt dus gestraft door de wet, maar zij valt ook ten prooi aan een vorm van poëtische rechtvaardigheid: fysieke en mentale aftakeling zijn haar deel. Niettemin blijft de mogelijkheid open tot een op religieuze leest geschoeide vorm van inkeer. Moeder brengt haar levensavond al biddend door en wordt daarin bijgestaan door een ziekenzuster met de veelzeggende naam Lucie: zij brengt moeder zover dat soms 'plotseling een licht [!] in haar op[gaat] en dan praat zij heel gewoon over actueele zaken' [92]. Voor de Groote Raad, erfelijk belast met haar inhaligheid, is er evenwel geen genade. Winstbejag en bedrog mogen dan menselijk zijn, zo luidt de boodschap, als ze ten koste van een oude en zieke vrouw gaan, zijn ze ontoelaatbaar. De Raad bereikt zijn doel niet en kan op geen enkele sympathie vanwege de verteller rekenen.

Omslag van Eppo Doeve
voor de eerste druk van 'Pensioen'

De opgroeiende Alfred daarentegen lijkt, als vertegenwoordiger van de volgende generatie, een betere toekomst voor de familie te laten verhoppen:

Alfred heeft het waarachtig tot kok gebracht en komt nu wel eens een demonstratie geven. 't Is een plezier hem bezig te zien, met die handen als van een goochelaar. Hij maakt sauce béarnaise, tartare, mousse-line, wat je maar wil en alles even lekker. Een harig konijn, zooals het uit zijn pijp komt, wordt door dien snaak in een oogwenk omgetooverd in een rooden paljas die snakt naar den oven. Lever, hersens, merg en bloed maalt, kneedt en bakt hij tot heerlijke hapjes met exotische namen en met een gloeiend fornuis springt hij om als satan zelf. [94]

Bij een eerste lectuur komt deze beschrijving van Alfreds werk als kok over als ondubbelzinnig positief en vrij van ironie. Hij werkt snel en het resultaat smaakt voortreffelijk. Bovendien slaagt hij erin om op het eerste gezicht onsmakelijke ingrediënten als bloed en merg, maar vooral hersens en lever, die Elsschot elders walgelijk en afschuwelijk noemt ⁵, te bewerken tot geavanceerde, met Franse keukentermen aangeduide gerechten. Alfreds vaardigheid lijkt dus veelbelovend. De gunstige evaluatie ervan straalt af op zijn hele karakter; hij zal de familie redden. Over moeder, die voortdurend druk in de weer was met bakken en koffiezetten [6-7, 20, 53, 62, 75, 102], hoorden we enkele bladzijden eerder dat ze 'geen gaskomfoor noch kachel meer hanteeren' kan

sinds het jongste lid van de Grootte Raad bij haar inwoont en voor haar kookt [90]. Terwijl zij zich onder de geestelijke leiding van zuster Lucie en van de pastoor opmaakt voor haar 'laatsten tocht' [93], maakt scheepskok Alfred 'eindelijk zijn eerste reis' [94]. De nieuwe generatie neemt het roer in handen: alle garanties voor de toekomst lijken gegeven.

Toch dreigt er ook gevaar: de vergelijking van de kok met een goochelaar suggereert niet alleen behendigheid, maar ook een vorm van (zij het dan vermakelijk) bedrog. In dat opzicht lijkt Alfred dus niet zozeer een tegenhanger van moeder, als wel een evenwaardige opvolger. Niet toevallig vernamen we al vroeg in de tekst dat moeder dat andere afschuwelijke eten, haring⁶, handig verpakt in een uitgehold brood, zodat het toch naar Willem kan worden gestuurd hoewel het bederfelijk is en stinkt. Koffie, gebak en ander lekkers dienden bij haar trouwens voornamelijk om anderen te manipuleren: 'Eindelijk is zij echter op bezoek gekomen, met haar vriendelijkste gezicht en wat lekkers voor de kinderen. En dat vooral is verdacht' [75], zegt Laarmans. Ook de mededeling dat Alfred met zijn kookvuur omspringt 'als satan zelf', is onmeis. Ze bevat namelijk naast een positief ook een negatief aspect: Satan is onmiskenbaar een meester in het hanteren van vuur, maar hij incarneert ook het kwaad. Daarenboven werden de zonder meer negatief getekende leden van de Grootte Raad eerder getypeerd als 'ware dienaars van Satan' [60] en werd de hele groep metaforisch voorgesteld als 'Lucifer' [61]. Kennelijk draagt Alfred toch ook nog iets in zich van zijn zo verguisde ooms en tantes! Daarbij komt dat de geest van vader Willem nooit ver weg is. Niet alleen laat Alfred zich als zeemanszoon kennen door te willen varen, hij gaat in de ruimte ook verder dan Willem. En als Willems gedwongen verblijf in Duitsland al zoveel problemen kon veroorzaken (onder meer een affaire met een plaatselijke boerin), wat dan te denken van Alfreds zeereizen naar New York, Port Said, Singapore of Bombay [95, 100]? De Verstappens hebben hun naam niet gestolen: zij willen en kunnen v r stappen, maar verstappen zich daarbij wel eens. Wanneer Alfred wil trouwen en op het stadhuis zijn ware naam verneemt, is het hek van de dam. 'Toen moet de zeeman in Alfred losgekomen zijn', aldus Laarmans, 'want hij had het loket ingeslagen en door het gat die strontkerel verzocht even uit zijn kantoor te komen' [95].

Al bij al ziet Laarmans (en ziet Elsschot) er dus van af om Alfred ondubbelzinnig als de verlosser van zijn familie te karakteriseren, al viert hij zijn veertiende verjaardag dan uitgerekend met Pasen [80]. Hij is uiteindelijk niet veel beter dan de anderen, en in wezen verandert er niets. Eerder in het verhaal kreeg de lezer daarvoor trouwens al de nodige aanwijzingen. Zo bijvoorbeeld wanneer Laarmans de kleine Alfred voor het eerst bij zijn naam noemt:

Dat kind van Bertha heet Alfred en loopt al of kan tenminste staan. Hij waggelt nog wel, maar blijft toch

al even vertikaal. Een aardig kind vind ik. Maar ja, zijn er wel andere? In een oogenblik van opwinding heeft mijn vrouw erkend dat hij op zijn vader lijkt en ik heb mij daarbij aangesloten zonder te bedenken dat wij dien jongen zodoende een certificaat geven als de regeering van Nederland aan de geëxporteerde plantaardappelen. [18]

Niet alleen is het op zichzelf al weinig vleidend om een kind met een zak aardappelen te vergelijken, het verbindt de jongen in dit geval ook op een vrij ongunstige wijze met zijn vader. Bovendien relativeert Laarmans zijn eigen gunstige beoordeling van Alfred zodra hij ze gegeven heeft. *Lopen* wordt meteen *tenminste kunnen staan* of *even vertikaal blijven* en *waggelen*, terwijl ook Alfreds aardigheid geen aparte verdienste is: ze is eigen aan alle kinderen. Dit soort ironische ambivalentie tekent de hele roman. Ook het slot, traditioneel de plaats waar de goeden en de slechten, de helden en de tweederangsfiguren van elkaar worden onderscheiden, ontsnapt daar niet aan.

In het laatste hoofdstuk van *Pensioen* spreekt Laarmans achtereenvolgens de belangrijkste personages toe waarover hij verteld heeft. Alfred komt als allerlaatste aan de beurt:

En gij, Alfred, neem al dat geld niet mede naar zee want dat is niet aan te raden. Geef een deel aan uw vrouwtje, daar zal het veilig zijn. Maar zet gerust uw pet schuin, fluit een vrolijk deuntje voor uw fornuis en laat uw lied in de kroegen van Shanghai weerklinken dat de ruiten daveren. Want zoals Prediker gezegd heeft, jongen, er is voor alles een tijd. [117-118]

Onmiddellijk nadat de verteller Alfred heeft aangemaand om als een voorbeeldige huisvader te handelen en zijn vrouw een deel van het verworven pensioen in bewaring te geven, geeft hij de jongeman het nogal tegenstrijdige advies om een nonchalant zeemansleven te leiden, allicht in het voetspoor van zijn vader. Die spanning tussen een voorkeur voor eten, drinken en vrolijk zijn  n een godvrezend besef van de ijdelheid van dat alles vinden we ook in het door Laarmans geciteerde bijbelboek Prediker. Bovendien krijgt die bijbelplaats nog een extra ironische draai in het licht van Laarmans' weinig orthodoxe omgang met religieuze zaken (waaronder datzelfde citaat) in de rest van de tekst. Een uitiem moreel houvast aan het slot van *Pensioen* biedt ze beslist niet.

Hoe neutraler hoe beter?

'Neen, hoe neutraler hoe beter, geloof ik, als in alles' [106], zegt Laarmans ergens, en die uitspraak is als een motto voor de hele roman. De toon van *Pensioen* is niet alleen relativistisch, maar uiteindelijk ook berustend. Een absolute norm of een ethisch alternatief is in het Elsschottiaanse universum afwezig, en die afwezigheid wordt eigenlijk niet als een probleem ervaren. Er blijkt geen hogere autoriteit te zijn die de in de flaptekst aangekondigde strijd tegen 'engheid van geest, laag winst-

bejag en onedele gevoelens' kan beslechten of rechtvaardigen.

In Vlaanderen zijn tijdens de jaren dertig verscheidene katholieke critici actief, die in hun geloof wel zo'n autoriteit vinden en die bovendien weerspiegeld wensen te zien in de literatuur. Voor deze recensenten staat de morele strijd lust van de flaptekst op gespannen voet met de neutraliteit of het relativisme van de vertelling zelf. Een van hen is de jezuïet Emiel Janssen. Uit de context van zijn *Pensioen*-bespreking⁷ blijkt dat hij een katholieke streekroman waarin de alwetende verteller de lezer bij de hand leidt, verkiest boven het subjectieve relaas van een twijfelende en cynische ik-figuur uit de grootstad. Voor hem kan *Pensioen* hoogstens 'prettig geschreven ontspanningslektuur'⁸ heten, wat beslist geen gunstige typering is. In het nochtans streng-katholieke tijdschrift *Boekengids* lijkt Anton van de Velde heel wat positiever te oordelen⁹. Hij noemt Elsschot 'wellicht [...] de beste prozaschrijver van 't huidige Vlaanderen', en veegt de morele intenties van de flaptekst zonder veel omhaal van tafel:

'k Zie trouwens een Elsschot niet goed gelaarsd en gespoord voor 'n "strijd tegen enghed, enz." En of hij zoo gauw "dol" wordt van der menschen "onedele gevoelens", moet hij voor zichzelf maar uitmaken; van dien aanleg tot dolheid is in z'n geschriften, de hemel zij dank, niet veel te merken, en we willen buitendien veronderstellen dat Elsschot géén "strijd" koppelt aan zijn boeken: die boeken kunnen alle tendens royaal missen!¹⁰

Toch lijkt het erop dat precies de afwezigheid van een duidelijke strekking, mét het betreuwenswaardige feit dat Elsschot 'zich niets bekommert om het katholieke lezersaandeel'¹¹, Van de Velde ertoe brengt *Pensioen* de zedelijke quoterings III toe te kennen. Daarmee kwalificeert hij de roman volgens het beruchte beoordelingsstelsel van *Boekengids* als 'Voorbehouden Lectuur', en dus alleen geschikt 'voor gevormde volwassenen'. Een vergelijkbare spanning vinden we in de recensie van Filip de Pillecyn voor *De Standaard*¹². 'Wij zijn niet zo gelukkig de bedoeling van den schrijver te kennen maar wij krijgen niet den indruk dat hij buiten het anecdotische wil treden om zijn walg te kennen te geven tegen ondeugden van universeelen aard', aldus de recensent. 'Maar', zo besluit De Pillecyn zijn bespreking, 'een unicum zooals Elsschot is een rijkdom in de noodzakelijke verscheidenheid van een literatuur'.

Twee soorten beoordelingscriteria komen in de geciteerde katholieke reacties op *Pensioen* met elkaar in conflict. Aan de ene kant voldoet *Pensioen* volstrekt niet aan de ethische eisen van de katholieken: daarvoor is de tekst al te dubbelzinnig, al te neutraal. Anderzijds is ook de katholieke kritiek overtuigd van de esthetisch-literaire waarde van Elsschots werk, van het vernieuwende cachet en het groeiende prestige daarvan. Dat verklaart dan ook waarom een geheel uit katholieke tenoren als

Ernest van der Hallen en August van Cauwelaert bestaande jury, *Pensioen* in 1938 kan bekronen met de Prijs der Vlaamsche Provinciën. Pater Janssen voelt zich door zijn geloofsgenoten zelfs 'op de vingers getikt', en neemt zich voor zijn 'eigen oordeel grondig te herzien' in een uitvoerig essay waarin hij Elsschots oeuvre opnieuw de revue laat passeren¹³. Tegen de bekroning heeft hij geen bezwaar, maar hij blijft katholieke lezers tegen Elsschot waarschuwen:

Met uitzondering van *Kaas*, zijn Elsschot's werken, in katholieke milieus, niet aan te raden. Te oneerbiedig, te grof en lichtzinnig springt de auteur, zelfs in *Tsjip*, met levensernst en godsdienstzin om! [...] – neen, in geen geval mag Willem Elsschot, aan onze katholieke auteurs, als een onmisbaar model, als *het* model, worden voorgehouden! Hoeveel ook, in zake rake typeering en bondigen verhaaltrant, bij hem te leeren valt!¹⁴

Met andere woorden: een literaire prijs kan nog net, maar een heus Willem Elsschot Genootschap met het promoten van de auteur als hoofddoel zou in het Vlaanderen van de jaren dertig veler wenkbrauwen hebben doen fronsen. Elsschots literaire heiligverklaring kreeg pas definitief haar beslag na de Tweede Wereldoorlog, maar dat is een ander verhaal.

Noten

¹ De belangrijkste zijn: Frans Smits, *Willem Elsschot. Zijn leven, zijn werk en zijn betekenis als prozaschrijver en dichter*. Utrecht, HES, 1976 (1952²); Bernard-Frans van Vliederen, *Willem Elsschot*. Nijmegen/Brugge, Gottmer/Orion, 1977 (1958); Garnt Stuiveling, *Willem Elsschot*. Brussel, Manteau/Ministerie van Openbaar Onderwijs, 1960; Jean Surmont, *Willem Elsschot tussen droom en daad*. Baarn, Tirion, 1994. In een aantal meer essayistische benaderingen van Elsschot komt *Pensioen* slechts zijdelings aan bod.

² Terloopse opmerkingen daarover zijn wel te vinden bij Frans Smits (*Willem Elsschot*, p. 97), bij Jean Surmont (*Willem Elsschot tussen droom en daad*, p. 157-158 en 161) en bij Ida de Ridder, *Willem Elsschot, mijn vader*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1994, p. 90 en 100-101. Zie ook Guido Lauwaert, *Villa Elsschot. Omtrent Kaas en andere onthullingen rond Willem Elsschot en zijn werk*. Amsterdam, Bas Lubberhuizen, 1991, p. 84, en Wieneke 't Hoen, *Van De Ridder tot Elsschot. Een biografie in foto's*. Amsterdam, Querido, 2000, p. 40.

³ Fernand Auwera, *Willem Elsschot*. Baarn, De Prom, 1999, p. 7.

⁴ Willem Elsschot, *Pensioen*. Amsterdam, Van Kampen, 1937. In het vervolg verwijs ik steeds naar die eerste druk met paginanummers tussen vierkante haakjes.

⁵ Willem Elsschot, 'Achter de schermen'. In: *Tsjip*. Tweede, vermeerdeerde druk. Amsterdam, Van Kampen, 1936, p. 140-143.

⁶ Ibidem. Zie ook Elsschots 'Inleiding' tot *Kaas*. Amsterdam, Van Kampen, 1933, p. 9: 'In de kunst zit het meer in den

stijl dan in wat er gebeurt. Een haring kan tragisch geschilderd worden, al zit er aan zoo'n beest niets dat tragisch op zichzelf is'.

⁷ Emiel Janssen, 'Werelden'. In: *Streven*, jrg. 5 (1938), nr. 4 (april), p. 426-439.

⁸ Idem, p. 438.

⁹ Anton van de Velde, 'Voorjaarslichting'. In: *Boekengids*, jrg. 16 (1938), nr. 5 (mei), p. 193-197.

¹⁰ Idem, p. 197.

¹¹ Ibidem.

¹² Filip de Pillecyn, 'Kroniek van het proza'. In: *De Standaard*, 25 juni 1938.

¹³ Emiel Janssen, 'Willem Elsschot'. In: *Streven*, jrg. 6 (1938), nr. 2 (december), p. 182-189. De citaten komen uit de eerste pagina.

¹⁴ Idem, p. 189.

'Natuurlijk, Fons was er bij!'

Wieneke 't Hoen

Elsschot gedroeg zich in zijn jonge jaren als een bohémien, het is al vaker gezegd. Met zijn vrienden genoot hij uitbundig van het leven. Tijdens vergaderingen van hun tijdschrift *Alvoorder* in de Cour de Londres op de Paardenmarkt, discussieerden zij over kunst en literatuur, waarbij het ene na het andere glas gedronken werd. Daarna trokken zij dan vaak nog de stad in, liepen langs de dokken, zongen een ode aan de maan, slenterden, dronken nog wat, rookten pijp en maakten nachtelijk Antwerpen het terrein van hun dromen. Steevast zou Elsschot daarbij zijn gedicht 'k Heb in mijn jeugd gelijk een beest gezopen / aan al de passies van een menschenleven;' ten gehore hebben gebracht. Elsschot was een van de gangmakers.

➤ 1. *Alvoorder* tijdens een zeiltochtje aan boord van 'De Specht' in de Zeeuwse Wateren (collectie AMVC). Van boven naar onder en van links naar rechts: Constant van den Oever, Louis Speleers, Jan Jacobs, Lode Baekelmans, Jef Beuckeleers, Willem Elsschot, Jan Eelen, Ary Delen, Karel van den Oever.

2. *Portret van Elsschot door Walter Vaes* (collectie AMVC). ➤

Ook gingen de vrienden regelmatig uit varen, foto's van deze uitstapjes zijn meermaals afgedrukt. Mannen van een jaar of achttien poseren 'zo kunstenaar mogelijk' voor de camera. In 1901 maakte de groep een zeiltocht van een week over de Schelde, van Antwerpen naar het Hollandse Zeeland. Karel van den Oever schreef over deze tocht (in *Geestelijke peilingen*, 1923, p. 148): 'Op de tjalk, waarmee tijdens "groot verlof" de *Alvoorder*-jongeren een godgansche week de beneden-Schelde "onveilig" maakten, kwamen we voor het eerst in kennis met de duitsche verzen van Otto Julius Bierbaum, die Ary Delen met een gewichtig germaansch accent "con amore" voordroeg; [Walter] Vaes zat dan gewoonlijk aan de boegspriet en schilderde het portret van Fons De Ridder, die zelf op een mistigen Zondagochtend in een Walcherse kreek met een bleek-vervoerd gelaat het "Geuzenvendel" deklameerde, en het "Wilhelmus" zong; [Lode] Baekelmans moet het nog weten hoe hij daar op een vreemde manier "zwemmen" leerde [...] Van me-zelf kan ik verhalen de nachtelijke opvoering van "Aglavaine et Selysette", waaraan Baekelmans zoo een uitbundige pret had! O die Schelde-nachten [...].'

Over deze zelfde boottocht vond ik laatst in het AMVC nog een getuigenis, en wel van Ary Delen. Ook hij schrijft over het zwemavontuur van Lode Baekelmans en het voordragen van Karel van den Oever uit het toneelstuk *Aglavaine et Selysette* van symbolist Maurice Maeterlinck. Daarnaast onthult Delen waarom Jan Eelen op een van de foto's (afbeelding 1) gearmd staat met

Elsschot en beschrijft hij de jongens-onder-elkaar-sfeer. Delen vermeldt expliciet dat Walter Vaes niet op deze tocht mee was, het portret waar Van den Oever van rept (afbeelding 2) zal op een andere boottocht gemaakt zijn. Zijn broer Flor Vaes was er evenmin bij. Aan hem is deze brief, gedateerd 16 augustus 1901, gericht (afbeelding 3).

'Mijn lieve Flor,

We zijn gisteren Donderdag uit Holland weergekeerd. Heel de reis een heerlijk weertje slechts gisteren morgen regende het geweldig. We hebben ons kostelijk vermaakt (natuurlijk, Fons was er bij!). We hebben Lazora gezien: hij is eventjes bij ons aan boord geweest. Op het ogenblik dat ik schrijf gevoel ik weer de deining in mijn lijf. Een raar gevoel! Heel mijn rug en mijn armen en beenen zijn verbrand door de zon. Ook mijn neus ('mijn mooi, heerlijk, lief, aanminnig, bevallig, wondermooi, artistiek, esthetiek neusje') heeft van de zonnestrallen iet of wat geleden. Te Lillo gingen we zwemmen met zwem-keurslijven en de boeien van "Josephan". Herman die geen streek kan zwemmen ging ook mee zonder keurs en zonder boei, en hij verdronk bijna. Jef [Beuckeleers] heeft hem moeten redden uit die neteligen toestand. Later zei hij filosofiek: Ja! ik zag al die mannen aan 't spelen en ik dacht dat mijn laatste ogenblik geslagen was en ik berustte in mijn lot! Lode voelde op een zeker ogenblik dat er geen grond meer onder zijn voeten was en die begon te roepen als een gekeeld zwijntje omdat hij wat water in de mond kreeg: Allez! Kom na! Ik zit in ne put! Ik in ne put! Ik dreef heel bedaard achter de roeiboort met: een keurslijf twee

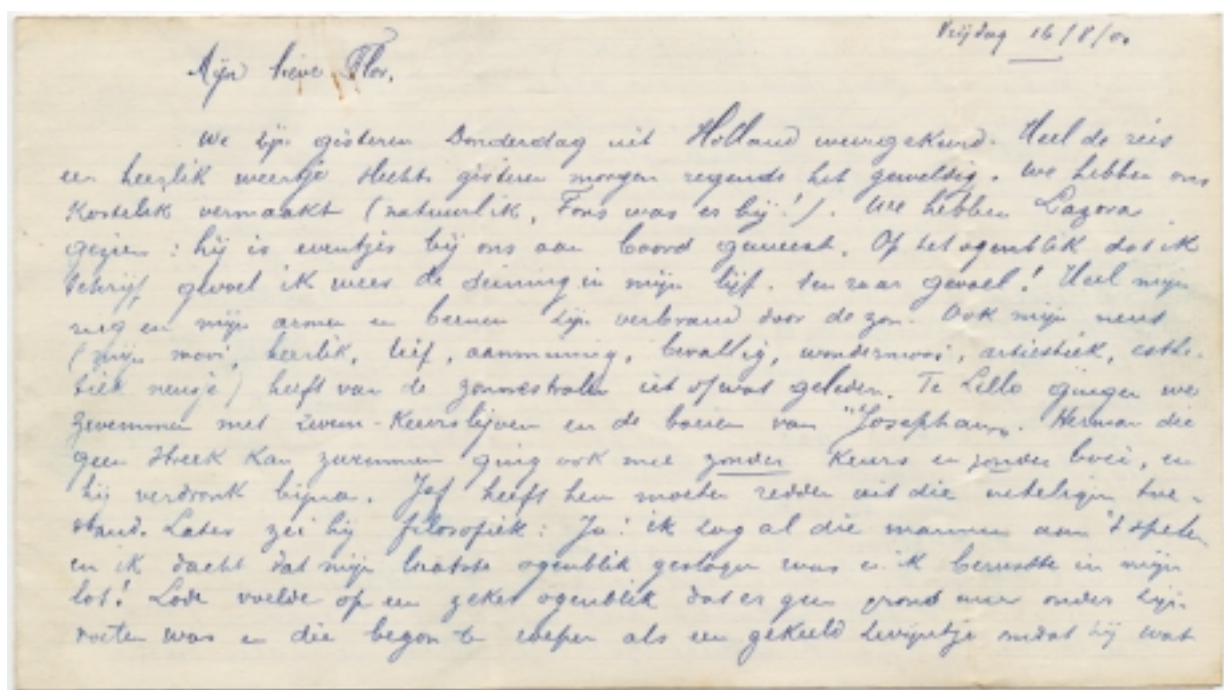
boeien en een koord die aan de boot was vastge- maakt! Fons zegde Ja! en als hij nog op vaste grond hadde gestaan dan ware hij heelemaal zeker geweest! Jef fotografeerde me in die mooie positie. We zijn ook naakt gefotografeerd: Jan Eelen, Jan Jacobs, [Louis] Speleers en ik. Die foto heeft de naam gekregen van L'Ecole de Platon. Men heeft Karel van den Oever zat gemaakt en die heeft heel sentimenteel liedjes gezongen en een fragment van Aglavaine & Selysette gelezen. De passie van Jan Eelen voor Speleers is weeral over hetgeen voor gevolg had dat Speleers zich gedurende heel de reis volledig à l'ecart gehouden heeft. Jan probeert het nu met Fons! Hij is in goei handen bij de Fons!!

Een heugelijke reis, enfin! waarvan de herinnering ons steeds zal bijblijven. Eén ding slechts spijtte mij: nl. dat gij met Walter er niet bijwaart. Enfin! Dat is iets voor toekomstend jaar! Niet?

'k Moet natuurlijk niet vragen of ge u amuseert! Dat spreekt van zelf! En wellicht zal onze tocht U nietig schijnen bij Uwe reis vergeleken. Zoo'n geblaseerde mens! zoals Walter zegt!

Ik weet eigenlijk niet meer wat ik nog schrijven zal Flor! Ik heb zo weinig nieuws! En heel de reis vertellen zou me een brief kosten van minstens 7-8 blz. En ik ben zo lui en zo moe! Ik zal ze u wel mondeling vertellen of Jan zal het u schrijven indien hij er de moed toe heeft.

Nu, Florke, ik wacht met ongeduld het ogenblik uwer terugkomst.

Hou je kloek! Groeten van de vrienden! Als je Lambert C.W. ziet, groet hem in mijn naam!

Tot Dinsdag!

Ary'

Of er het jaar daarop nog een boottocht is geweest, is niet bekend, maar waarschijnlijk is het niet. In oktober 1901 verscheen het laatste nummer van *Alvoorder*. Elsschot keerde enkele maanden daarvoor terug naar school, naar het Hoger Handelsinstituut, en werd niet lang nadien vader. In zijn studententijd was hij nog steeds de gangmaker die hij ook bij *Alvoorder* was geweest, maar de avonden in de Cour de Londres en de uitstapjes met deze vriendenclub behoorden tot het verleden. Met een aantal leden van de *Alvoorder*-club zou Elsschot nog lang bevriend blijven. De foto's waar Delen over spreekt, zijn voor zover bekend niet in de archieven terechtgekomen.

OPROEP

Wie heeft Elsschot gezien, gesproken, gekend?

Van Martine Cuyt, redacteur-boeken bij *Gazet Van Antwerpen*, ontvingen wij de onderstaande oproep aan alle leden van het W.E.G. en lezers van *Achter de schermen*. Wie haar wil helpen, kan ons inlichtingen en tips toesturen, doorbellen of e-mailen. Voor interessante informatie is er allicht een passende beloning, en wie weet komt u wel in de krant!

'Ik ben dringend op zoek naar mensen die Alfons de Ridder/Willem Elsschot of zijn vrouw Fine Scheurwegen hebben gekend. Alle tips van of over mensen die met hem hebben gepraat, gekaart, gewerkt, gefeest, gelachen of gehuild zijn welkom. Buren, cafébazen, poetsvrouwen, verkopers van antiek en tapijten, kennissen, vrienden en vriendinnen... kortom lieden die hem hebben gekend, van de smalste tot de breedste betekenis van het woord! Ik wil een portret maken van de mens "Achter de schermen" van de schrijver, door de ogen van wie hem hebben gekend. Ik wil graag wegwijs raken in de wonderlijke vermenging van feit en fictie in zijn werk. Het moet een eerlijk, genuanceerd portret worden van de schrijver die zo beroemd is geworden door zo weinig en zo dunne, maar o zo knappe boeken. Dat wil zeggen: geen heiligenbeschrijving, maar evenmin een proces, al is dit dan een oproep aan (kroon-)getuigen om zich kenbaar te maken. Zij kunnen — of beter: ú kunt — de literaire geschiedschrijving een stevige steun geven. Uw relaas, dat van uw buurvrouw, grootmoeder of -vader kan voor ons en voor de latere generaties goud waard zijn! Uiteraard is ook niet eerder gepubli-

ceerd materiaal uiterst welkom: foto's, brieven, rekeningen... elke snippetje kan van betekenis zijn.

Met dank aan de kinderen, kleinkinderen, achterkleinkinderen en andere getuigen die ik inmiddels al heb gesproken en nog vaker hoop te spreken en aan het Willem Elsschot Genootschap voor de ondersteuning!

ELSSCHOTTIANA

Ja, maar mevrouw, deze schrijven Nederlands

In 1964 liep Angèle Manteau een bekende Amsterdamse boekhandel binnen. Zij werd bijzonder hartelijk ontvangen door de boekverkoper, die haar meteen de rekken liet zien waar exemplaren van haar uitgaven stonden, eraan toevoegend dat er nog wel vraag was naar Vlaamse boeken, ook al was het niet zo makkelijk. Toen Angèle Manteau op de toonbank hoge stapels zag liggen van het werk van Marnix Gijsen en Willem Elsschot, repliceerde ze: 'Vlaamse schrijvers schijnen anders toch goed te verkopen'. De reactie van de boekhandelaar liet niet op zich wachten: 'Ja, maar mevrouw, deze schrijven Nederlands'.

Angèle Manteau, *Ja, maar mevrouw, deze schrijven Nederlands*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2000. (Tekst op linkerflap.)

Bijna lid voor het leven!

C.M. schrijft ons:

'Bedankt voor het prompt terugstorten van de 40 000 frank die je van mijn bank als bonus kreeg. Ik durf er niet aan denken dat zo'n overschrijving bij een of andere Korthals terecht had kunnen komen.'

Onbekende kunstenaar (2)

In het vorige nummer van *Achter de schermen* drukten wij deze onbekende Elsschot-tekening af. Inmiddels heeft de kunstenaar zich gemeld. Machteld Van Looken schrijft ons op 9 september 2001:

'In het periodiek *Achter de schermen* (september 2001) dat ik onlangs van u mocht ontvangen – waarvoor mijn dank! – heb ik tot

mijn grote verwondering onder "onbekende kunstenaar" de afbeelding aangetroffen van een kopie van een potloodtekening van mijn hand. Eerlijkheidshalve moet ik bekennen dat publicatie ervan in dit tijdschrift mij niet onberoerd kan laten.

Indien u interesse heeft om bijvoorbeeld ook de originele potloodtekening te kunnen bekijken, kan U mij hiertoe gerust contacteren...'

'Een rechtbank die haar klassieken kent'

J.A.O.M. van Aerde schrijft ons op 26 september 2001: 'In uw brief van 31 juli verzocht u mij mee te kijken in de Nederlandse pers naar Elsschot-vermeldingen. Onlangs kwam ik zo'n vermelding tegen in de juridische vakpers en wel in het *Nederlandse jurisprudentie-tijdschrift*, kortweg de *NJ*. Onderdeel van dit tijdschrift is "NJ-kort". In jaargang 2001, aflevering 05 van 24 maart 2001 zag ik een vonnis van de rechtbank Den Bosch d.d. 9 februari 2001. "Een rechtbank die haar klassieken kent", aldus het commentaar van de redacteur van het tijdschrift. Deze opmerking slaat zonder twijfel op rechts-overweging 4.3.4 van dit vonnis waarin een verwijzing naar *Lijmen* staat vermeld.'

En inderdaad:

'Nr. 19 — ARR. RECHTBANK 'S HERTOGENBOSCH — 9 februari 2001 — (Mr. Rullmann)

Onredelijk bezwarende algemene voorwaarden. Analoge toepassing van de regeling voor consumenten ten aanzien van een persoon handelend in uitoefening van een beroep. Een rechtbank die haar klassieken kent. [...]

4.3.3 [...] Maar de hiervoor onder 4.3.1. vastgestelde wijze van totstandkoming van de overeenkomst, de daarbij besproken inrichting van het formulier op grond waarvan gedaagden niet behoeften te verwachten zich voor drie jaren tot een minimum-afname te hebben verbonden, [enz.], leveren evenzovele omstandigheden op die maken dat deze bedingen door hun uitwerking in onderling verband en samenhang naar algemene maatschappelijke en rechtsopvattingen onredelijk bezwarend zijn voor gedaagden.

4.3.4 Deze maatschappelijke opvattingen zijn reeds lang geleden onder meer tot uitdrukking gebracht niet alleen in W. Elsschot's "Lijmen", maar ook in de rechtsliteratuur; zij hebben weerklank gevonden in de naoorlogse rechtspraak (m.n. HR 20-11-1981, NJ 1982, 517 Holleman-De Klerk, deels anticiperend) en hebben in 1992 ook in de wet uitdrukking gevonden in de artikelen 6:237 sub k juncto 6:236 sub j. van het nieuwe Burgerlijk Wetboek.'

COLOFON

Deze nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in januari 2002 in een oplage van 700 exemplaren, bestemd voor de leden van het W.E.G. en de pers.

Lezersservice

<http://www.weg.be>

info@weg.be

Bank

België: KBC Bank - Antwerpen
409-8578841-11

Nederland: ABN AMRO BANK - Putte
53.28.777.13

Secretariaat

Lijsterbeslaan, 6 • B-2920 Kalmthout • België
tel: 03/666.78.70 • fax: 03/666.25.42

Redactie

Koen Rymenants (Koen.Rymenants@arts.kuleuven.ac.be)

Cyriel Van Tilborgh (cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh

Vice-voorzitter: Vic van de Reijt

Bestuursleden:

Jan Maniewski

Walter Mees

Yvan De Roover

Ann De Rammelaere

Sponsors W.E.G.

Alveko

Het Belang van Limburg

Canvas

Censydiam

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

De Groene Amsterdammer

KBC Bank & Verzekering

Knack-Weekend

De Morgen

Het Parool

De Post

Athenaeum – Polak & Van Gennep (Querido)

De Standaard

De Financieel-Economische Tijd

Uitgeverij Bas Lubberhuizen

Vlaams Fonds voor de Letteren

Vrij Nederland

VVL/BBDO